

Privid svobode

Lado Planko

S pominski zapisi so po naravi fragmentarni in nezanesljivi. Njihov čar je v priklicu trenutka, odloženega nekje v kleti spomina, nečesa, kar si nekoč vedel in živel, pa vmes tako ali drugače prerastel, prilagodil ali zavrgel. Osveževanje spominov pa dodatno izpostavi tudi pomanjkljivosti pomnjenega samega: ker nisi mogel – nihče ni mogel – biti povsod in zmeraj zraven, se vsake toliko začудиš, ko zveš, kaj vse se je godilo, ne da bi ti pri tem sodeloval, celo ne da bi za to sploh vedel.

Vzdušje v drugi polovici šestdesetih je bilo na splošno optimistično, vzpodbujalo je iskanje izvirnih življenjskih vzorcev, tudi in predvsem takih, ki so odstopali od običajne dnevne rutine. Generacijsko dozorevanje se je prepletalo z odkrivanjem državljskih svoboščin in izpraševanjem resnosti sveta. Občutek, da smo državljani sveta, je mimo državnih meja in socialne pripadnosti poenostavljaj spoznavanje in zblíževanje tako ljudi kot kultur. Pri tem je kot koda prepoznavanja in kot nekak nadomestni univerzalni jezik nezanemarljivo vlogo igral rock. V tem vrenju, v prividu svobode se je zdelo mogoče vse ali skoraj vse.

Moje prve izkušnje s študentskim gibanjem segajo v zimo 1969/70. Po nekajmesečnem prezimovanju na Radiu Študent sem se spomladi 1970 po pozivu študentske Tribune, ki je iskala sodelavce, znašel na uredništvu lista. Tribuna je na prelomu desetletja poleg teoretskih in leposlovnih tekstov začela objavljati tudi aktualne, eksplicitno politične in kulturne prispevke. Tako se je – mislim

da – leta 1969, potem ko je v javnosti tekla burna razprava o na novo odkritem portretu Franceta Prešerna, na naslovnici Tribune pojavila celostranska fotografija Milana Dekleve z znamenitimi cankarjevskimi brki in naslovom »Po novem Prešernu tudi novi Ivan Cankar?«

Vsebinskega zasuka k tostranski, čutni plati življenja ni bilo mogoče spregledati, po zaslugi grafičnega urednika in striparja Kostje Gatnika pa ga je spremljala tudi ustrezna zunanja podoba časopisa, ki je z barvami in razgibano postavitvijo daleč izstopal iz siceršnje časopisne sivine. Naslovnico silvestrske številke 1970/71 s takrat neobičajnim zapisom imena 3buna je npr. ilustrirala podoba ženske s tremi dojkami. Nekaj pozneje je pozornost tožilstva pritegnila naslovnica s fotomontažo Lenina v znameniti govorniški pozi z desno roko v zraku, medtem ko je leva počivala na – pririsanem – ženskem mednožju, naslov pa je opominjal: »Tovariši, ne pozabimo na ljubezen!« – za togi, katehetski odnos starejših generacij do politike in do erotike dvojna provokacija. Ni naključje, da je časopis nekaj let pozneje, ko so ga urejal Igor Bavčar s kolegi in je bila spet pomembna zvestoba Ideji, izgledal asketsko, skorajda ciklostirano.

V nasprotju z mnenjem ulice (in dela študentske populacije), po katerem so se na Tribuni zbirali čudaki, »stanovalci gradov v oblakih«, sem tam naletel na bistre fante, predane temu, kar so počeli, ki so vzbujali simpatijo in spoštovanje; z nekaterimi sem se spoprijateljil za vse življenje.

Drugi steber v tej zvezi/navezi, ki je duh časa razumel predvsem kot pravico do svobode ustvarjanja, je bila revija za poezijo in mišljenje Problemi. Živela je sicer svoje življenje, a je bila posredno – prek sodelavcev, ki so večinoma objavljali tudi v Tribuni, ali prek objav – občasno tudi udeležena pri gibanju. Streho nad glavo je takrat dajala trem skupinam ustvarjalcev: starejši generaciji mislecev z Dušanom Pirjevcem, Tarasom Kermaunerjem, Tinetom Hribarjem, Ivanom Urbančičem ..., potem mlajšim, netradicionalnim literatom od Nika Grafenauerja, Dimitrija Rupla, Tomaža Šalamuna, I. G. Plamna, Iva Svetine, Milana Jesiha, Andreja Medveda, Milana Dekleve, Matjaža Kocbeka, Borisa A. Novaka, Braneta Gradišnika, Milana Kleča, Emila Filipčiča ... do skupine OHO, Francija Zagoričnika, konkretistov, konceptualistov itd., in kot tretji mlajšim filozofom in sociologom (Rastko Močnik, Mladen Dolar, Slavoj Žižek ...), ki so bili sicer blizu marksizmu, a so bili odprti tudi za druge miselne tokove, zlasti francoske provenience (»strukturalizem«, Lacan itd.). Vse tri skupine so

se – sicer v različni meri – posvečale tudi refleksiji umetnosti, zlasti literature. Vsem političnim intervencijam in pritiskom navkljub so bile uspešne, mnogo uspešnejše od študentskega gibanja samega – iz njih je ob že uveljavljenih avtorjih zrastle vrsta ustvarjalcev, brez katerih si danes ni mogoče predstavljati niti slovenske književnosti niti slovenske filozofije.

Med zasedbo FF sta se pojavili še ciklostirani glasili SP – Slovensko podpodje – in Fifak, skrajšano za **F**ilozofska **f**akulteta, tudi Frifak ali Freefak; za razmnoževanje smo uporabljali ciklostil, po proizvajalcu imenovan tudi »gestettner«. Poleg tega je izšlo nešteto ciklostiranih izdelkov, informacij in pozivov, nad katerimi najbrž ni imel pregleda nihče, a so tudi teh nekaj prepovedali.

Skladno s slovensko tradicijo gostilne kot privilegirane socialnega prostora sem dolžan omeniti še mesta, ki so služila druženju in obveščanju, pa celo objavljanju: tako je neznani, po besedilu sodeč redni gost bifeja Šumi leta 1973 izdal Šumijev alkohol. Šumi je skupaj s svojo vrtno depandanso Bacchusom predstavljal osrednjo komunikacijsko-družabno os tistega časa, čeprav so s hišnimi lokali razpolagali tako Drama SNG kot Tribuna (Rio, v pritličju kazine) in Problemi (Koper, na vogalu Gregorčičeve in Titove, ali Mrak na Rimski); martinčkanje na Bacchusovem vrtu je bilo zlasti prijetno ravno maja in septembra, ko je bilo treba študirati. Po maratonski seji sodelavcev Problemov in predstavnikov izdajatelja – Zveze mladine – leta 1972, ki je brez pravega rezultata trajala štiri ali pet ur, je bil v gostilni dosežen konsenz v manj kot pol ure.

1

Osnovno težišče gibanja so bile »sindikalne« zahteve po izboljšanju socialnega položaja študentov – predvsem več štipendij – in študijskih razmer. Ljubljanska Filozofska fakulteta se je npr. srečevala z akutnim prostorskim problemom, ki ga je še zaostrovalo gostovanje Biotehniške fakultete (v kleti FF je imela mdr. vivarij; med majsko zasedbo 1971 je nekdo iz kažipota k »vivariju« napravil kažipot k »pivariju«), medtem ko je izgradnja njene nove stavbe v Rožni dolini iz neznanih razlogov vrsto let stala. V praksi je to pomenilo, da je bila fakulteta z več kot tisoč, morda dva tisoč študenti, ki so stanovali križem po vsem mestu, brez čitalnice, namenjene študentom za študij čez dan – in ni bila nobena izjema.

Podobno napeta je bila kadrovska situacija, posledica premalo učiteljev ob skokovito naraščajočem številu študentov. Učbenikov, po katerih bi predavali, pogosto ni bilo, nadomeščala so jih predavanja, ki si jih je bilo treba zapisovati. Metoda se je večkrat izrodila v dolgočasne in poenostavljene, neproduktivne faktografske opise. Intelktualni, ustvarjalni potencial tisočev mladih v najbolj produktivnih letih za učenje je tako ostajal v veliki meri neizkoriščen. Gibanje je pokazalo, da se s podobnimi problemi nismo srečevali samo na Filozofski fakulteti, pač pa tudi na FNT, FAGG, Ekonomski, Elektrotehniški fakulteti itd. Posledica tega angažmaja je bil mdr. nastanek Centra za razvoj univerze, slabih deset let pozneje pa še knjižne zbirke Krt.

Sestanek uredništva Tribune: z leve proti desni: Jernej Novak, Jože Konc, Andrej Medved, Lado Planko, Aleksander Zorn, Tone Stojko. Posnetek zaslona iz TV-oddaje Beseda študentov avtorice Nede Pagon, posnete decembra 1970. Snemalec: Ivo Belec.

Po drugi strani se meja med »zadovoljnimi« in »nezadovoljnimi« ni nujno pokrivala z mejo med profesorji in študenti – na obeh straneh so bili ti in ti, tako tudi vsi študentje niso bili enako nezadovoljni s študijem. Z Jašo Zlobcem sva na

primer razmišljala o možnosti, da bi namesto običajnega zapisovanja predavane snovi posamezno ali v skupinah pripravljali referate. Med pogovorom letnika s profesorico francoske književnosti dr. Marjeto Vasičevo pa se je izkazalo, da na njeni strani sicer ni bilo omembe vrednih pomislekov, zato pa jih je bilo toliko več med študenti in študentkami. Eksperiment s samostojnejšim in intelektualno zahtevnejšim načinom dela se je zdel večini preveč tvegan, prenaporen, kar že, in priložnost je splavala po vodi.

Vasičevo je na Oddelek za romanistiko vsekakor prinesla svež veter. Potem ko je kljub oponiranju starejše kolegice, češ da nekaj, kar je absurdno, ne more biti predmet estetike, vendarle doktorirala iz Camusa (ravnanje omenjene so v akademski srenji doživeli kot škandal), si je dala duška in za ciklus predavanj v nastopnem letu izbrala štiri »preklete« pesnike, velikane moderne: Baudelaira, Verlaina, Rimbauda in Mallarméja, s katerimi si tradicionalna zgodovina književnosti ni mogla veliko pomagati. Njena predanost stvari, pa seveda svež, svetu okrog nas primernejši pristop sta mi – pa ne samo meni – imponirala, zato mi je bilo v veselje, da sem ji lahko kot somišljenici, takorekoč kot soborki prišel naproti – s knjigo Mauricea Blanchota *Le livre à venir*, katere en izvod od dveh v Ljubljani je bil moj.

2

Politični profil študentskega gibanja (če je sploh mogoče govoriti o profilu, morda bi bil boljši izraz temeljna drža) je bil pretežno levi(čarski). Pod tem razumem načelno opredelitev za delo in človeka proti kapitalu in državi, za več svobode in manj oblasti, proti zatiranju, izkoriščanju, neenakopravnosti itd. Čisto mogoče je, da opredeljevanje za samoupravljanje in socializem ni bilo brez skritih agend, vendar nam je bil skupen osnovni motiv za politični angažma – čedalje bolj drastično razhajanje med dejanskim in proklamiranim/deklarativnim. Samoumevna nam je bila težnja po pravičn(ejš)i ureditvi družbe, prepoznavali smo jo v participativnem, samoupravnem modelu, ki se nam je zdel kot ideja vreden angažmaja, le da smo ga v enopartijskem sistemu doživljali kot odtujenega in izkrivljenega. V dobršni meri nam je šlo za iste stvari kot drugje po Evropi: za protest proti – vietnamski – vojni in angažma za mir, demokratizacijo, za iskanje poti med socialnim/socialističnim elementom v – kot se je zdelo – ukročenem,

civiliziranem kapitalizmu in med realsocializmom sovjetskega tipa, ki se je ponovno in dokončno diskreditiral z vojaško intervencijo na Češkoslovaškem avgusta 1968.

Niša v političnem prostoru, v kateri je bilo sploh mogoče javno razmišljati mimo uradne politične doktrine, se je pojavila kot posledica previdne politične odjuge, oklevajoče gospodarske liberalizacije po 1965 ter padca šefa UDBE Rankovića leto zatem. Obstajala je nekako do konca 1971, ko se je državni politični vrh odločil za vrnitev k preizkušenemu modelu partijske vladavine. Politični prostor v edini stranki odtlej ni bil več samo privilegirani, ampak tudi edini možni prostor političnega udejstvovanja, tako da smo nečlani hočeš-nočeš ostali pred vrati. Tisti, ki se s tem niso mogli ali želeli sprijazniti, so se prej ali slej srečali s policijskimi, upravnimi in/ali pravosodnimi sankcijami. Med njimi je bil tudi Jaša Zlobec, ki se je uprl metodam politične čistke na Hrvaškem, zaradi česar so ga izključili iz ZK in mu vzeli potni list. Sprememba političnega kurza se je začela z zamenjavo sicer stvari socializma predanih, a liberalnih in pragmatičnih partijskih vodstev – Latinke Perović, Petra Nikezića, pa tudi predvojnega intelektualca in komunista, partizanskega generala Koča Popovića v Srbiji, Savke Dabčević Kučar in Mika Tripala na Hrvaškem ter Staneta Kavčiča v Sloveniji. (»Liberalno« gre tu razumeti kot svobodnejšo in bolj pragmatično *družbenopolitično klimo* – v nasprotju s togo, dirigirano družbenopolitično organiziranostjo pred odjugo 1966–1971 in po njej. Izraz »neoliberalizem«, ki ga srečujemo danes, označuje ekonomski koncept t.i. čikaške šole, ki temelji na brezobzirni, asocialni svobodi *podjetniške/kapitalske iniciative*.)

V politični biografiji Klause Kinkla *Der Schattenkrieger* [Vojščak v senci] (Duesseldorf: Econ, 1995) je Jugoslaviji posvečeno poglavje *Titos Erben in Bonn* [Titovi dediči v Bonnu]. Avtor Erich Schmidt-Eenboom razkriva, da je bil hrvaški maspok (= masovni pokret, tj. množično nacional/istič/no gibanje, ki ga je jugoslovanska oblast zaustavila z vojsko in množično čistko) v veliki meri posledica aktivnosti nemške tajne službe BND, ki je po Rankovićevega padcu (tega naj bi pripravila po prvi verziji Krajačić in Bakarić, po drugi britanska tajna služba) intenzivirala svojo dejavnost v Jugoslaviji. Siva eminenca tega spodkopavanja Jugoslavije na hrvaški strani je bil Titov dolgoletni sodelavec in zvezni oficir z Moskvo Ivan Krajačić Stevo, po lastni izjavi najprej Hrvat, šele potem komunist. Krajačić je skrbel za to, da so na ključna mesta na Hrvaškem

prihajali njegovi somišljeniki, ne pa neopredeljeni ali celo projugoslovansko orientirani kadri. (O nepremostljivem sovraštvu med Hrvati in Srbi v Beogradu je v dnevnikih takoj po vojni pisal že Edvard Kocbek, vendar se v javnosti o tem ni govorilo.) Krajačić si je – seveda v strogi tajnosti – prizadeval za hrvaško samostojnost tudi prek kontaktov z Jugoslaviji sovražno ustaško emigracijo, ki ji je v sodelovanju z BND konec sedemdesetih razdelil 150 jugoslovanskih potnih listov. Leta 1983 je svojo politično dediščino predal štirim hrvaškim politikom, poznejšim osamosvojiteljem Tudjmanu, Mesiću, Boljkovcu in Manoliću.

Politični preobrat leta 1972 je sicer utrdil Tita kot voditelja, a to perspektive za obstanek države ni izboljšalo: ne le, da je spet omejil prostor za politično življenje na eno in edino stranko, ampak je hkrati onemogočil politično reševanje nasprotij, s čimer je pripravil teren za njihovo nadaljnje zaostrovanje in za poznejšo nasilno razdružitev. Decentralizacija do republiške ravni kljub temu, da je nekatere pristojnosti federacije prenesla na republike, ni vpeljala demokratizacije političnega življenja, pač pa homogenizacijo po republiškem (*mutatis mutandis* nacionalnem) ključu. Politično anatemo študentskega gibanja je uvedel očitek »anarholiberalizma«: skovanko je birokratski um izumil kot retorično orožje proti rahljanju režima.

Preventivno delovanje tako politike kot policije je v Sloveniji praktično izločilo že sicer komaj prisotno nevarnost za javni red in mir, gibanju je jemalo ostrino celo ob neprijavljenih dogodkih, kot sta bila sprehod udeležencev aprilskega zborovanja od Aškerčeve do skupščine in protest ob obisku francoskega predsednika Chaban-Delmasa. Slovenska policija je v primerjavi s srbsko kazala neprimerno več treznosti, kar je bila ob drugačnem političnem temperamentu gotovo tudi posledica dejstva, da je bila oblast glede dogajanja med študenti ves čas na tekočem, saj je bilo jedro gibanja v nezanemarljivi meri sestavljeno iz članov ZK.

3

Druga omembe vredna poteza gibanja, ko danes razmišljam o njem, je bila njegova spontanost, v določenih pogledih tudi prav cvetlična naivnost. Poglavitni orožji gibanja sta bili odzivanje in opozarjanje na teme in težave, ki so se pojavljale v družbi kot posledice razvoja ali (ne)ukrepanja dnevne politike. Preradi smo

verjeli v moč argumenta, v to, da je dovolj, če na stvari opozorimo ali se verbalno opredelimo do njih. Porabili smo veliko besed, nekatere od njih so zaradi pretirane in nenatančne rabe začele izgubljati osnovni pomen in konotacijo. Tako je npr. izraz »fašistoidno« v nekem trenutku postal modna etiketa, celo psovka za – skoraj – vse, kar nam ni bilo všeč, ne glede na vsebino konkretnega pojma.

Študentskemu gibanju je v dobršni meri botrovala misel zgodnjega Marxa in frankfurtske šole, med drugim s pogosto omenjanim geslom o »kritiki vsega obstoječega«, kar je pomenilo tudi kritiko levih, socialističnih režimov. Misleci frankfurtske šole so po katastrofi prve svetovne vojne podvomili v »naravno« revolucionarnost delavskega razreda in odkrili študente kot katalizator sprememb. Ko so se pred nacizmom umaknili v ZDA, so se tam srečali z izpopolnjenimi mehanizmi ideološkega nadzora in obvladovanja družbe, med drugim tudi s pomočjo kulturne industrije. Vendar ta »duhovna sorodnost« ni nikdar postala izključen ali izključujoči nazor gibanja.

Slaba točka spontanih, improviziranih, »frfotavih« gibanj, kakršno je bilo študentsko, je – bila – informiranost: vsaka generacija študentov je praviloma začinjala od začetka. O dogajanju pred tem se je vedelo malo, pa tudi obveščanje »sodobnikov« je večkrat koga spregledalo. (Domislekov, ko smo sredi noči ugotovili, da je treba komu povedati kaj pomembnega in smo ga zato ob enih ali dveh zjutraj vrgli iz postelje, ne gre šteti med standardne metode obveščanja.) Tako smo – tudi podpisani – za nekatere stvari zvedeli šele zdaj, npr. zgodbo o tem, od kod od Zveze mladine neodvisna Skupnost študentov (njene predsednika Lenarta Šetinca je Jaša večkrat naslavljaj z razmakom med »a« in »r«), pa Radio Študent in za današnji čas komaj predstavljeni poslanski mesti v republiški skupščini, namenjeni študentom. Za ruvanje Andreja Uleta s šefom policije Vinklerjem za transparent sem zvedel šele iz Uletovega zapisa pred kratkim, čeprav sva bila na poti na isti protest – proti francoskemu predsedniku Chaban-Delmasu –, med seboj oddaljena kakih 300 metrov. Pa to ni bil edini tragikomični moment dogodka: v veži na Prešernovi, kamor so nas z veliko mahanja zrinili takratni miličniki, je Alenka, prijateljica urednika Tribune Jožeta Konca, poskušala vplivati na enega od njih z moralno-političnim apelom: »A vas ni nič sram, da ste policaj?!«

S predstavljanjem gibanja in časopisa Tribuna zunaj meja študentske populacije se razen občasne kolportaje pred konzorcijem nismo prav dosti ukvarjali,

se je pa kljub temu zgodilo, da sem pozimi 1971 s tem namenom obiskal enega od razredov šole za oblikovanje v Križankah in – presenetljivo – velenjske gimnazijce, medtem ko mi na celjski gimnaziji do nedavna moj ravnatelj ni dovolil v razred. Presenetljivo zato, ker je bilo Velenje trdnjava pravovernosti, kjer je vsak dvom, celo že glasno razmišljanje o smotnosti ali brezprizivnosti političnih – Titovih ali občinskih – odločitev pomenil(o) bližnjico do političnega konflikta in ekskomunikacije. Na mlade pa to ni naredilo posebnega vtisa: za časopis sem pridobil precej naročnikov, med njimi so bili Jože Vogrinc, Stane Borovnik in Zoran Pistotnik, s katerim sva se leto ali dve pozneje srečala v Fakultetnem odboru Skupnosti študentov.

4

Med reči, ki jih je danes težko pojasniti, sodi dejstvo, da nas niso motili različni pogledi in pristopi; spomnim se enega samega omembe vrednega konceptualnega konflikta in sicer med Aleksandrom Zornom in Marjanom Pungartnikom. Zavest o pripadnosti skupni stvari je omogočala soobstoj in soočanje različnih nazorov in idej, od anarhističnih prek krščanskosocialnih do ekoloških, ki jih je vse družil emancipatorni moment. Ko bi se gibanje normalno razvijalo, zorelo in diferenciralo, bi verjetno prišlo do artikulacije in oblikovanja različnih političnih opcij, a tega trenutka ni dočakalo.

Naj se tu dotaknem še ene večkrat slabo razumljene, za gibanje mladih pa pravzaprav pričakovane konstante: vprašanja avtoritete. Šlo je za dvojje, najprej za preverjanje načela avtoritete, potem pa za upor proti avtoritarnosti, ne nujno proti avtoriteti nasploh. To je hkrati pomenilo iskanje avtoritete po meri človeka, temelječe na védenju in na osvobajanju/osamosvajanju človeka – za razliko od dovolj prisotne avtoritarne vzgoje, ki je vzgajala v slepo poslušnost in je imela svoj pendant v avtoritarni naravi političnega sistema in pogosto tudi družbenih odnosov.

Nekatere pobude in zamisli pa so vendarle živele še leta po koncu gibanja, deloma tudi v spremenjenih kontekstih. Njegov labodji spev je bila bržkone »ljubljska resolucija«, nastala na začetku leta 1974, v kateri so avtorji (iz Ljubljane Vinko Zalar in Darko Štrajn, iz Zagreba Lino Veljak in Mario Rubbi, iz Beograda Zoran Djindjić in Miodrag Stojanović) ob ostri politični kritiki režima

*Lado Planko prebira zahteve študentov na zborovanju na Aškerčevi, 14. aprila 1971.
Posnetek zaslona oz. posnetka neznanega avtorja.*

napovedali tudi krvav razpad države. Resolucija je bila seveda prepovedana, njeni avtorji pa – po intervenciji Willyja Brandta in menda zaradi Titove želje po Nobelovi nagradi za mir – obsojeni samo na pogojne kazni.

5

In vendar, vsem nedorečenostim in nedoslednostim navkljub nam je gibanje pod črto, na občečloveški ravni omogočilo prepoznavanje in artikulacijo mejnih možnosti tedanjega sveta, možnosti, da je lahko svet videti tudi drugače – ne glede na morebitni utopični značaj idej in razmišljanj. Neposredna, spontana svoboda na dosegu roke pa je izkušnja, ki človeka oblikuje za vse življenje.